

"Des morgens vier oncen goedgebakken roggebrood..."

Van een 'Huis van Bewaring' te Buitenpost en zijn gasten

Door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost
Secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen

Grafsteen Bonne Stikma op het kerkhof te Buitenpost. (Foto: D.R. Wildeboer)

Bonne Klazes Stikma (1830-1918), gehuwd met Antje Smedes. Stikma was werkzaam op het gemeentehuis te Buitenpost en de functie van cipier deed hij er bij. Het echtpaar woonde aan de Voorstraat te Buitenpost, waar jarenlang de groentenzaak was van Douwe van der Wijk. Ze hielden ook een paar koeien, die 's winters op stal stonden in een hok achter de woning.

In vorige eeuwen hadden veel kerktorens een primitieve politieel; de Friezen noemden dit een 'hûnegat'. Ook in Buitenpost was deze voorziening aanwezig, maar gedurende een bepaalde periode in de 19de eeuw werd dit verblijf verheven tot een officieel 'Huis van Bewaring'. Niet veel kerktorens zullen deze officiële status hebben gehad.

Eerste begin

Wanneer de toren in Buitenpost voor het tijdelijk huisvesten van gevangenen precies is begonnen, is niet na te gaan. Maar in de notulen van de grietenijsraad van Achtkarspelen kunnen we het bewijs vinden dat in ieder geval in het jaar 1834 het z.g. hondegat al een hele reeks van jaren in gebruik was. Een lid van de raad, t.w. Lodewijk Menzes Eskens, boer in het West van Buitenpost, kwam met het voorstel om de kerkvoogdij een schadeloosstelling toe te kennen van f25,-.

Er waren herhaaldelijk klachten binnengekomen van de kerkvoogdij over de overlast die dit veroorzaakte. Behalve de ruimte onder de toren was ook het voorportaal van de kerk in gebruik. Dit veroorzaakte niet alleen veel 'onreinheid', die de gevangenen achterlieten, maar ook schade. Om voor te komen dat het gebruik door de kerkvoogden zou worden belet en hierdoor het grietenijbestuur in de problemen zou komen, vond men het gewenst om maar een vergoeding te geven. Het ging dus niet van harte.

De tekst van het verslag van de raad met betrekking tot deze zaak volgt hierna. Blijkbaar werd in die tijd het hele verhaal achterelkaar doorgescreven met heel weinig punten en komma's. In onze ogen is dit lastig voor de leesbaarheid, maar destijds kennelijk gebruikelijk.

"18 November 1834. Ter vergadering van den Griety Raad van Achtkarspelen en in overweging genomen zijnde een door het Lid derzelve Lodewijk Menzes Eskens gedaan voorstel strekkende daartoe dat jaarlijks uit de Grietenij begroting aan de Hervormde Kerkvoogdy administratie van de

dorpen Buitenpost en Lutjepost wierde toegelegd bij wyzen van Schadeloosstelling, eene Som van vyf en twintig gulden voor het gebruik hetwelk steeds door het Grieteny Bestuur gemaakt wordt, by gemis van een ander daartoe geschikt Locaal van het zoogenaamde hondegat onder den toren van de Kerk der Hervormden te Buitenpost, voor eene Civile en Militaire gevangenis, waarby het voorportaal der Kerk mede in aanraking komt en dikwijls gebruikt wordt voor verpleging der gevangenen, het plaatsen van Schildwachten, bergen van goederen etc., aangezien de Kerkvoogden van gemelde Gemeente als niet alleen eene groote last hebbende, maar ook Schade voor hunne administratiën. Alzoo het verblijf der gevangenen daar onreinheid nalaat, waarover de Kerkvoogden meermalen zich hebbende beklaagd. Teneinde door het verleenen van deze schadeloosstelling vooreerst deze Kerkvoogden te vreden te stellen en voortekomen dat zy zwaarigheid mogten maken langer dan gebeurte toetestaan, waaruit wel mogelijke kosten en zwaarigheid voor het Bestuur zoude kunnen ontstaan".

Vervolgens werd voorgesteld om met ingang van het jaar 1835 jaarlijks een post van f25,- in de grietenijbegroting op te nemen voor de schadeloosstelling aan de kerkvoogdij voor genoemd gebruik.

Officiële status

Vóór 1850 ontving de gemeente van het rijk al een 'vergoeding voor het tijdelijk gebruik van den Toren te Buitenpost, tot een bewaarplaats van doortrekkende Gevangenen'. Dit was een bedrag van f40,- per jaar. Veel gevangenen afkomstig uit de provincie Groningen en die daar waren veroordeeld, moesten op transport worden gesteld naar de gevangenis te Leeuwarden. Waarschijnlijk was deze accommodatie meer geschikt om lang gestraften onder te brengen, dan die te Groningen. Vandaar het geregelde vervoer van Groningen naar Leeuwarden en in veel mindere mate in omgekeerde

richting. Omdat de overbrenging de nodige tijd vergde, kon een en ander moeilijk in één dag zijn beslag krijgen. Vandaar dat er behoefte was aan een pleisterplaats, waar kon worden overnacht. Aangezien Buitenpost ongeveer halverwege tussen genoemde steden ligt, was dit een geschikte plaats. Het verzorgen en bewaken van de gevangenen onder de toren bracht uiteraard het nodige werk met zich mee. Van gemeentewege werd hiervoor gezorgd. Door de toenemende drukte omstreeks 1850, vond het gemeentebestuur de tijd gekomen, dat deze zaak anders moest worden geregeld. De jaarlijkse vergoeding van f40,- vond men niet toereikend. Na veel heen en weer geschrijf tussen gemeente- en provinciebestuur, kreeg de bewaarplaats onder de toren een officiële status van huis van bewaring. Er kwam een 'Collegie van toezigt',

die bestond uit de burgemeester D.B. van Haersma de With en de wethouders K.D. Zijlstra en D. Kuipers jr. en er mocht een cipier worden aangesteld.

Benoeming cipier

Het college van toezicht stelde een voordracht op, waarop de volgende namen voorkwamen:

1. Stiksma, Bonne, 23 jaar, geboren te Buitenpost en wonende

aldaar, ongehuwd, klerk ter secretarie.

2. Feenstra, Molle Sytzes, 57 jaar, geboren en wonende te Buitenpost, gehuwd, veldwachter.

Het college adviseerde voor de benoeming van Stiksma en zo gebeurde het. De bezoldiging was f50,- per jaar, die door het rijk werd vergoed. Verder mocht f0,30 per 'verpleegdag' per gevangene worden gedeclareerd. Om zijn verbintenis na te komen, moesten er 'twee gegoede en voldoende borgen worden gesteld'. Deze waren Folkert van der Schaaf, gemeentesecretaris en Willem Hellema, candidaat-notaris, beide wonende te Buitenpost. Dit was dus een nevenbetrekking van Bonne Stiksma, die werkzaam was op de secretarie van de gemeente Achtkarspelen te Buitenpost. In latere jaren was hij secretaris bij deze gemeente. Om zijn taak te omschrijven werd een

uitgebreid reglement vastgesteld. Op deze manier krijgen we een indruk van de gang van zaken in de gevangenebewaarpplaats en een beeld van die tijd. Aan iedere gevangene moest dagelijks worden verstrekt:

a. des morgens vier oncen goedgebakken roggebrood, uit zuiver meel van beste zuivere rogge, vooral niet klef of nattig en drie maatjes warm drinken, bestaande uit een deel zoete melk en vier deelen gekookt water;

b. des middags eene voedzame middagspijs, ten minste overeenkomstig den voedingstaat vastgesteld voor de gevangenen in het algemeen;

c. des avonds twee en een half once, goedgebakken roggebrood alsboven en twee en een half maatje warme drank, bestaande uit vier deelen gekookt water en één deel zoete melk met vijf wigtjes koffy en de nodige Chicorey".

Voor het nuttigen van de maaltijden behoorde 'een blikken of aardensbakje' worden verstrekt. Er waren ook eisen gesteld aan het nodige "ligstroo (goed zuiver en droog tarwe- of roggestroo)". De overtrekken van de strozakken en de "peluwen" en de ruimte onder de toren moesten geregeld worden gereinigd. De cipier was verder verplicht om, indien nodig, te zorgen voor de verlichting en verwarming van de ruimte en "het doen Scheeren der mannelijke gevangenen" en het "doen wasschen en reinigen van de kledingstukken en liggingsstukken der gevangenen". Er werd weinig

aan het toeval overgelaten.

Klacht

De gevangene Anne Jinus Ritsma had de nacht van 8 op 9 oktober 1855 onder de toren in Buitenpost doorgebracht en was daarna vervoerd naar het "huis van verzekering" te Groningen. Op 27 oktober 1855 was er bij "den Heer Commissaris des Konings in Friesland" een brief ingekomen van zijn colléga te Groningen, waarbij was gevoegd een verklaring van de cipier aldaar, betreffende een klacht van Ritsma, dat hij in Buitenpost "liggende op zeer vuil Stroo was geweest, tengevolge waarvan hij te Groningen was aangekomen in eenen zeer onreinen Staat". De Friese commissaris vroeg nu aan het "Collegie van toezigt over het huis van bewaring te Buitenpost" om een verklaring hiervan. Dit college wilde niets van vuil stro

weten en schreef: "dat Steeds van goed en zuiver Stroo en volkomen reinheid in gemelde bewaarplaats wordt gezorgd, zoodat wij niet kunnen weten of opsporen hoe gemelde gevangene in onreinen Staat is geraakt. Almede dat het den hier fungerenden Cipier niet bekend is, dat die gevangene in eenen onreinen Staat is gekomen of vertrokken". Dat was een duidelijk antwoord uit Buitenpost en hiermee kon de Friese commissaris zijn Groninger ambtgenoot maar inlichten dat er niets mis was met de "reinheid" onder de Buitenpostertoren.

Periode van gebruik

Zoals eerder werd verteld, is het waarschijnlijk, dat zeer vele jaren sprake is geweest van het gebruik onder de toren. In het gemeentearchief van Achtkarspelen zijn registers van inschrijving van de gevangenen bewaard gebleven, waarin nauwkeurig gegevens werden genoteerd, zoals de naam, geboortedatum, door wie gebracht en van welk delict men was verdacht. Van 1852 tot 1869 verbleven er in totaal 436 personen. Het gebeurde ongeveer 20 maal per jaar dat er gevangenen werden gehuisvest. In de meeste gevallen ging het om één persoon per keer. Na 1860 werd het minder druk tot dat het in 1869 helemaal ophield. Waarschijnlijk vond men het toen niet meer gepast om op deze vrij primitieve manier gevangenen onder te brengen. Uit de notulen van de gemeenteraad van 26 mei 1877, we zijn dus nu

8 jaar later, blijkt dat er toch nog behoefte bestond aan een gevangenenlokaal. We lezen hierover het volgende: "De Voorzitter geeft te kennen dat er te Buitenpost behoefte bestaat aan een lokaal tot bewaring van personen, die in het belang der openbare orde, moeten worden opgesloten en oordeelt dat een zoodanig lokaal bepaald noodzakelijk is. De heer Berghuis vraagt inlichtingen aangaande de vroegere gevangenis te Buitenpost. De Voorzitter zegt dat die gevangenis misschien goed was voor gevangenen die zware misdrijven hebben gepleegd, maar voor het overige ongeschikt en wel in dezen tijd niet voor bewaarplaats van menschen kan of mag worden gebruikt. Waarop bij acclamatie is besloten aan Burgemeester en Wethouders op te dragen te onderzoeken waar en op welke wijze, het meest geschikt, zonder groote kosten, een lokaal zal kunnen worden gemaakt". Het verdere verloop blijft in de nevelen der historie verborgen. Misschien was er toch niet voldoende behoefte of vond men elders onderdak voor dronkaards e.d., die gevaar opleverden voor de openbare orde.

Gasten

De delicten van de "logeergasten" waren heel verschillend. Zware criminelen kwamen niet vaak onder de toren in Buitenpost terecht. In 1849 was hier wel sprake van. Zo verbleef hier Berend Geerts Dodden, die bij arrest van het provinciaal gerechtshof te Groningen tot 6 jaar tuchthuis was veroordeeld "voor aanranding der eerbaarheid eener vrouw met geweld gepleegd". Ook in dat jaar logeerde Klaas Schappers hier een nacht, die wegens diefstal een veroordeling had opgelopen van maar liefst 5 jaar. Destijds werden zware straffen uitgedeeld, vooral voor dergelijke delicten. Rond 1855 zaten er nogal wat militairen onder de gevangenen. Ze werden dan in Buitenpost door een korporaal of sergeant van het betreffende regiment afgeleverd en overgedragen. Merendeel waren hun delicten diefstal, maar ook desertie en dronkenschap. Het waren niet alleen "doortrekkende gevangenen", die in het "hounegat" tijdelijk werden ondergebracht. Personen die in de regio werden betrapt op een overtreding, vonden hier ook onderdak, voor ze verder werden vervoerd naar bijvoorbeeld Leeuwarden of Groningen.

- In de nacht van 18 op 19 juni 1856 werd Hendrik van Bergen, 34 jaar, binnengebracht. Hij was geboren en wonende te Alphen en in Harkema-Opeinde aangehouden door de veldwachter R. van der Schors. Deze man, komende van Amsterdam, was van plan om in Friesland werk te zoeken bij boeren om te hooien. Nu had hij geld nodig om "seizen aan te kopen". Om hieraan te komen had hij "kledingstukken ontvreemd bij Jeen Oenes Postma, 77 jaar, landbouwer te Drogeham". Dit werd echter opgemerkt door de boer en diens 44-jarige dochter Geertje. Zij hadden van Bergen achtervolgd en na veel moeite overweldigd en vastgehouden.

- Van 29 op 30 juli 1858 werden 5 personen tegelijk onder de toren opgesloten. Dit waren mannen die als laatste woonplaats opgaven: Nijmegen, Utrecht en Den Haag. Kennelijk waren dit zwerfers en hadden honger gekregen in de buurt van Surhuisterveen. Ze werden aangehouden omdat ze daar bij een bakker brood gingen stelen.

Bedelarij

In de hele 19de eeuw kwam dit veel voor. Tijdens elke zitting van bijvoorbeeld de arrondissementsrechtbank te Leeuwarden, waren er wel een aantal die voor moesten komen. Ze hadden doorgaans weinig te melden en bekenden vlot het feit van bedelarij. Men

vond het wel best om weer naar een gesticht te worden gestuurd. Er waren dan ook bepaalde personen die regelmatig in een bedelaarsgesticht hun verblijf hadden. Er stond een standaardstraf op dit delict en dat was 14 dagen gevangenis en overbrenging naar een bedelaarsgesticht.

- Op 26 augustus 1858 kwamen Frederik Muller (33) en Trijn-tje Dijkstra (26), die in de stad Groningen thuishoorden, onder de Buitenpostertoren terecht. Hun delict werd omschreven als 'bedelarij door middel van bedelbrieven'. Ze waren in Oudwoude aan de deur geweest bij de families Velding en Bolman "om geld te vragen voor het kopen van negotie". Ze lieten hierbij een brief zien van de burgemeester van Kollumerland, waarin stond, dat zij hiervoor permissie hadden. Deze brief, die niet echt was, werd op de rechtzitting getoond en door de griffier voorgelezen. Verder hadden ze om eten gevraagd en bij Bolman hadden ze van de dienstmeid Janke Talsma, die één van de getuigen was, een boterham gekregen.

- Antje Jans Koning, 57 jaar, geboren en wonende te Twijzel. Zij was op 25 juni 1858 al bedelend te Buitenpost door rijksveldwachter B.S. Veenstra aangehouden. Later volgde er een veroordeling tot 14 dagen gevangenisstraf.

- Johannes Hendricus Arnoldus Nieuwenhuizen, 32 jaar, laatste woonplaats Amsterdam. Verder werd in het gevangenisregister te Buitenpost aangetekend, dat hij op bevel van de burgemeester van Achtkarspelen te Buitenpost werd aangehouden en "deserteur was in het 3e bedelaarsgesticht te Veenhuizen". Met andere woorden: Nieuwenhuizen had de benen genomen.

- Jacob Hanzes Kingma, 46 jaar, boerenknecht te Ee. Deze was al meermalen voor bedelarij veroordeeld. Op 26 mei 1854 was hij o.a. "bedelend te Leeuwarden gevonden". Dit was dus ook een vaste klant voor "Veenhuizen".

- Een triest geval van bedelarij vinden we in de veroordeling van Halbe Kootstra, 9 jaar, uit Kooten, die met zijn 5-jarig broertje door de veldwachter in Buitenpost werden aangehouden. Zij brachten ook beiden een nacht

in het z.g. hondegat door en Halbe werd door Leeuwarden gebracht. Hier werd hij in 1854 veroordeeld tot 5 dagen gevangenisstraf.

Maatschappij van Weldadigheid

Op initiatief van Johannes van den Bosch werd deze maatschappij op 1 april 1818 opgericht met het doel paupers, bedelaars, landlopers, vondelingen en wezen op te voeden tot "zekerheid en eerlijk zelfbestaan". Dit gebeurde onder bescherming van koning Willem I en met medewerking van prins Frederik. De betreffende personen werden ondergebracht in landbouwkolonies op de destijds nog te ontginnen gronden. Men liet het oog vallen op de goeddeels nog woeste gronden in het gebied waar Friesland, Drenthe en Overijssel bij elkaar komen. In 1818 werd reeds het landgoed "Westerbeekslot" aangekocht ten noordoosten van Steenwijk. Deze eerste kolonie kreeg de naam Frederiksoord. In 1820 kwamen twee nieuwe tot stand: Willemsoord en Wilhelmina's oord. Alle drie waren "vrije kolonies", waarin de bewoners zich vrijwillig verbonden om onder strenge leiding en in een positie van nagenoeg volstrekte sociaal-economische afhankelijkheid te worden opgeleid tot zelfstandige pachtboeren. Daarnaast ontstonden de "dwangkolonies" t.w. Ommerschans (1820) en Veenhuizen (1823-1824). Deze ontwikkelden zich op den duur tot "strafkolonies". In 1859 werden beide door het rijk overgenomen. Sindsdien heten zij Rijkswerkinrichtingen. Bovengenoemde bedelaars kwamen dus (meer malen) terecht in de "strafkolonie" Veenhuizen.

Bronnen/literatuur:

- Gemeente-archief van Achtkarspelen en Tresoar te Leeuwarden.
- "Buitenpost, half weg tussen ús mem en het peerd van ome Loeks", 1994 (artikel Jasper Keizer).

Dit was een publicatie namens de Stichting Oud-Achtkarspelen (<http://home-hetnet.nl/~oudachtkarspelen>)

STATISTIEK

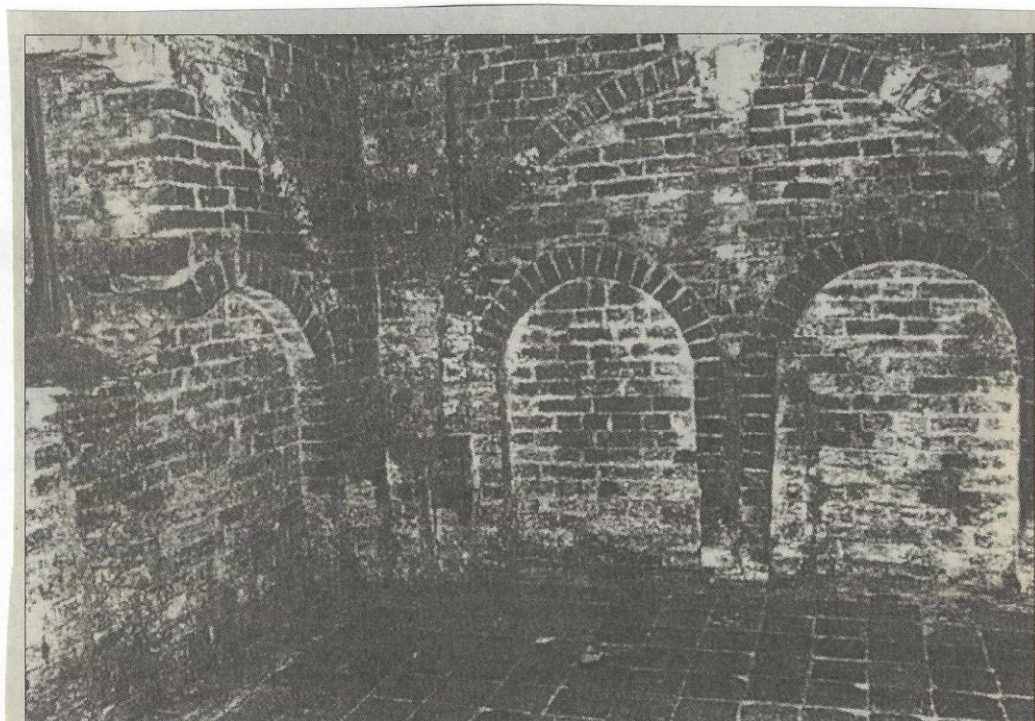
DER BEVOLKING VAN HET HUIS VAN BEWARING

te Buitenpost → over 1862.

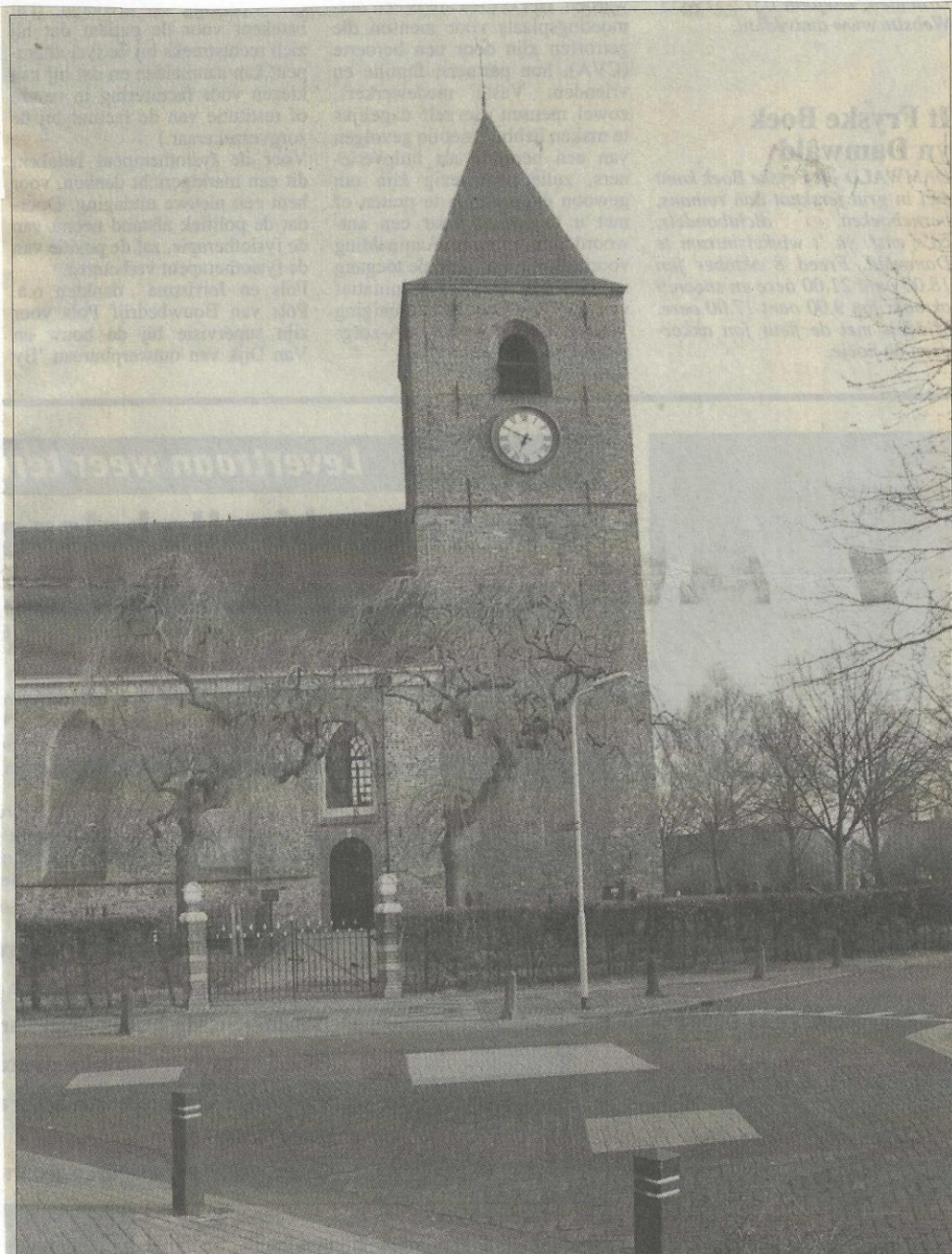
In 1862 waren er in totaal negen doortrekkende gevangenen. (Uit: gemeentearchief)

Ingang oude dorpskerk aan de Kerkstraat te Buitenpost. (Foto: D.R. Wildeboer)

De gevangenvaarplaats onder de toren in Buitenpost. (Uit: 'Buitenpost, tussen ús mem en ome Loeks')

De oude dorpstoren te Buitenpost. (Foto: D.R. Wildeboer anno 2004)